

Bischof Zsolt

Közös cél – külön út?

Posztoszocialista átmenet Európában

Zsolt Bischof: Common Aim – Separate Way?

The study analyses the transition of the East-Central European and Baltic countries after the change of regime up to now. It tries to place these countries in the presented mixed economic models and examines how they comply with the conditions of sustainable development. The extent of state involvement in the economic and social processes is key issue because it determines economic growth. The author of the study concludes that there is no economic growth without an adequate institutional system and the stability of the state budget. Another conclusion makes it clear that the countries mentioned above cannot be grouped and have met the criteria of sustainability in a specific way so far.

A feltörekvő piacok és a kapitalizmus

Feltörekvő piacok alatt – jelen tanulmányban – azokat a gazdaságokat értem, amelyek alapvetően a posztoszocialista országok körébe tartoznak.. Természetesen nem minden ország esetében kapcsolható a post előtag a szocialista megkülönböztető jelzőhöz, mert elsősorban a kínai, illetve a szovjet utódállamok egy részében a demokratikus átalakulás, és a folyamattal együtt járó intézményi rendszerek kialakítása még nem fejeződött be, vagy nagyon speciális módon diktatórikus viszonyok maradtak fent (lásd: Kína). Ha Komai János meghatározását nézzük a kapitalista gazdaság vonatkozásában, azaz a piaci koordináció túlsúlya, a magántulajdon erőteljes térhódítása, a termelőeszközök többségének az állami tulajdonból való kikerülése, akkor valamennyi ország már túl van a szocializmusból a kapitalizmusba való átmeneten, de amíg egy pártrendszer van, vagy amíg a bürokratikus koordináció nem a piacgazdasági érdekek tiszta érvényesülését szolgálja (pl. Oroszország), addig óvatosan kell bánni a fenti jelzőkkel. Jelen írásban tovább szűkítjük a feltörekvő országok

körét, földrajzi lehatárolásban, illetve bizonyos intézményi, integrációs csoportosítások alapján. Így a 2004-ben csatlakozott kelet-közép-európai országokkal (Lettország, Litvánia, Észtország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország és Szlovénia) foglalkozunk és ezeket tekintjük atovábbiakban..

A szocialista rendszer és az abból való kiszakadás általános folyamatát nem elemezzük, csupán az egyes országok esetében utalunk rá, ahol ez szükséges. Ezért ezeknek az országoknak a gazdasági növekedése, a világ gazdaságba való integrálódása részletes elemzése előtt megvizsgáljuk a kapitalista piacgazdaságok modell-kereteit. Azt gondoljuk, hogy a fent definiált feltörekvő gazdaságok kapitalista átalakulása útfüggő, mert az átalakulási folyamatok sajátossága determinálja az eredmények egy részét. Másik oldalról a kapitalista jelző alatt nem a korai piacgazdaságot értjük, azaz a szabadversenyen, az állam korlátozott szerepén alapuló koordinációkat, hanem az úgynevezett modern piacgazdaságot, más szóval vegyes gazdaságot, ahol mind a bürokratikus, mind pedig a piaci koordináció működik, természetesen az utóbbi túlsúlyával, ahol a magántulajdon döntő, de van-

nak állami vállalatok is. A verseny korlátozott, egyre markánsabban jelennek meg az oligopóliumok, és az állam aktív szerepet vállal a gazdasági folyamatokra való ráhatásban (versenyszabályozás, jóléti feladatok, közjavak előállítás stb.). (Szabó 2007:66) Így három piacgazdasági modellt különböztetünk meg¹: piac által vezérelt gazdaság, az állam által vezérelt gazdaság és a tárgyalásos (neokorporatív) gazdaság.²

A vegyes piacgazdaság típusai

A piac által vezérelt gazdaságban az állam szerepe a lehető legszűkebb, a piaci önszabályozás súlya ebből következően magas. Jelentős a tőkepiac forrásallokáló szerepe, a bankok elsősorban a rövid távú finanszírozási feladatokat látják el.

Az állam által vezérelt gazdaságban jelentős az állam szerepvállalása a gazdasági folyamatokban, ezek elsősorban K+F+I tevékenységekre, infrastrukturális beruházásokra, és bizonyos vállalati dotációk, kedvezmények biztosítására is kiterjednek. A piac által vezérelt gazdasághoz képest itt a tőkepiac szerepe kisebb, az állam és a bankrendszer viszont nagyobb befolyáshoz jut.

A tárgyalásos (neokorporatív) gazdaságban, amit Katzenstein demokratikus korporatizmusnak nevez, erőteljes a szociális partnerség az állam és a magánszektor között, de az állam nem autonóm szereplő, hanem a gazdasági érdekcsoportok együttműködő partnere.

Nézzünk néhány tipikus példát ezekre a vegyes piacgazdasági modellekre. (Itt ideiglenesen kilépünk a bevezetőben meghatározott feltörekvő országok köréből, tesszük mindezt azért, hogy a modellek jól érthetőek és pragmatikusan beazonosíthatóak legyenek.)

A piac által vezérelt gazdaság két tipikus példája Nagy-Britannia és az Egyesült Államok. Bár a két ország abban alapvetően eltér egymástól,

hogy míg Nagy-Britanniában egyközpontú állam és decentralizált társadalom a jellemző, addig az Egyesült Államokban az állam decentralizált. A szigetországban az állam nem teremtette meg azokat a szabályozóeszközöket, amelyekkel élesen be tudna avatkozni a magángazdaságba, a liberális gazdaságpolitika éles határvonalat állít a magán és az állami szektor közé, amelyet a résztvevők tiszteletben is tartanak. Az Egyesült Államokban ez a határvonal sokkal inkább elmosódik, jelentős szerephez jut az érdekeltség szerzés, a politikai döntéshozók erőteljes befolyásolása, az üzleti csoportok gyakori és hatásos lobbizást folytatnak.

Általánosan jellemző ezekre a gazdaságokra, hogy az 1970-es évek stagflációjára neoliberais gazdaságpolitikai választ adtak. Mind Margaret Thatcher, mind pedig Ronald Reagan a jóléti állam visszaépítésével próbálkozott, és az ideológiai értelemben vett jóléti államok virágkora is kezdett leáldozni. (Szamuely 2004:948) Azonban a számok és a folyamatok a világ fejlett országaiban nem feltétlenül támasztották ezt a feltételezést alá. A későbbiekben majd látni fogjuk, hogyan alakultak a különböző országok szociális célokra fordított kiadásai.

A versenytörvény, trösztellenes törvény, a fogyasztóvédelmi törvények próbálják útját állni a versenyből fakadó, a társadalom széles rétegét hátrányosan érintő hatásoknak. A tőkepiac befolyása erős, meghatározó szerepe van az optimális forrásallokációban, a tőzsdeindexek fontos szerepet kapnak a gazdaság állapotának mérésében. Jelentős szerepe van a kockázati tőkének, amely elősegíti az innovációk erőteljes térhódítását is, amely aztán a hatékonyság és a termelékenység javulásában ölt testet. Az egyes iparágakban meghatározó és egyre nagyobb súllyal jelen lévő hatalmas részvénytársaságok mind a fogyasztókért, mind pedig a források megszerzéséért óriási versenyt folytatnak.

Az állam által vezérelt gazdaságban a kor-

- 1 Más modell-típus szerinti csoportosítás is létezik, és gyakorta találkozhatunk velük a szakirodalomban. Ezek közül a legismertebb az európai kapitalista országokra képzett kontinentális, angolszász, mediterrán, skandináv nevet viselő modellek. A jelen tanulmányunkban bemutatott vegyes gazdasági modellekkel számos ponton párhuzamba állíthatóak.
- 2 Az egyes modellek bemutatását Szabó Katalin (szerk.): Összehasonlító gazdaságtan című könyv alapján végezzük.

mány nem bízza tisztán a piaci folyamatokra a növekedés stratégiai irányát és dinamikáját. Ennek két legfontosabb eszköze az állami tulajdonban maradt vállalatok, illetve az iparpolitika megvalósítása. Franciaország és Japán (valamint a távol-keleti országok) tipikus példái ennek a modellnek. Franciaországban az 1970-es és az, 1980-as években erőteljes államosítási hullám ment végbe és az európai közösségben a legkiterjedtebb állami vállalati szektorral rendelkezett (Bara in: Szabó 2007:108). Ez részben indikatív, állami koordináció útján végbemenő tervezési rendszert alakított ki. A vállalati vezetőket az állam nevezte ki, vagy állami jóváhagyás erősítette meg. Az 1990-es évekre azonban világossá vált, hogy a kibővült európai piacon, valamint az erőteljesen globalizálódó világpiacon sem lehetnek versenyképesek ezek a vállalatok, illetve termékeik, ezért enyhült az állami iparpolitika hatása, és privatizációs hullám kezdődött meg.

Az állam vezérelte gazdasági modell másik példája Japán, ahol azonban ez sokkal összetettebb és bonyolultabb folyamatok eredője. A Távol-Keleten speciális összefonódása volt megfigyelhető az állami és a vállalati szektorok. A tudatos iparpolitika eredményeképpen bizonyos ágazatokba (nehézipar, közlekedés, hírközlés) jelentős állami pénz áramlott, a humán erőforrás képzése is központilag koordinált és célirányos volt. Ellentétes a francia példával szemben a tulajdonviszonyok rendszere is. Japánban nem állapítható meg minden esetben egyértelműen, hogy magán vagy állami tulajdonú vállalatról van szó. Kormányzati, minisztériumi döntések hatására jöhetnek létre vállalatok, vagy fordítva, magánvállalatokból ún. hatósági cégek. Ebből következően erőteljes a kereszt tulajdonlás, amely az értéktőzsdei megmértetést is korlátozottá teszi. Ehhez természetesen szükséges a pénzforrások feletti döntéshozatali kompetencia, amely a kereskedelmi bankokban is állami tulajdon megtestesítését kívánja meg. Nem alakultak ki Japánban — és az

itt most nem részletezett egyéb távol-keleti országokban — a fejlett piaci intézmények, így a megfelelő pénzügyi rendszerek sem.³ Az árjelzések sem elsőrendűek, szemben pl. a piac vezérelte gazdasággal, de akár Franciaországgal szemben is. Találónan nevezi a szakirodalom ezeket az országokat fejlesztő államoknak.

A tárgyalásos, vagy más néven neokorporatív gazdaságra európai példákat említünk. Ilyen egyes gazdaságnak tekinthető Ausztria, Svédország, Norvégia, Dánia, Belgium, Hollandia és Svájc (Szabó 2007:135), de a feltörekvő piacok közül mindenképpen idesorolandó Szlovénia is. Ezekben az országokban erős a szociális partnerség, amely gyakran nemzeti érdekkapcsolódásokkal is együtt jár. Különböző érdekcsoportok jönnek létre a munkavállalói, munkáltatói és az állami oldalon is, amelyek egymással sokszor informális alkukat, egyezségeket kötnek, de nem ritka a formalizált megállapodás sem. Veres Pál kétféle korporatista gazdaságot különböztet meg, a liberális és a szociális típust. Előbbibe Svájcot, Belgiumot és Hollandiát sorolja, ahol is az állam szerepe visszafogottabb, nagyobb teret enged a liberális piacgazdaságnak, míg az utóbbi országcsoportba Ausztria, Dánia és Norvégia nyert besorolást, ahol az állam, elsősorban szociális területeken avatkozik be. (in: Szabó 2007:138) Jellemző a tárgyalásos gazdasági modellre a keynes-i típusú gazdaságpolitikai felfogás, az állam erőteljes szerepvállalása a társadalmi egyenlőség megteremtésének irányában, a nagy ellátórendszerek működtetésében, és ez az állami szociális kiadások GDP-hez mért arányában is kifejeződésre jut.⁴ Azonban az 1990-es évektől kezdődően ezek az országok is inkább a monetarista szemlélet felé fordultak a keynes-i elvekkel szemben, a rendszer finanszírozása fenntarthatatlan volt, egyenlegromlási veszélyeket hordozott magában. A globalizáció folyamatában a nemzeti intézményeknek is egyre nehezebb prioritást biztosítani, gondoljunk

3 Többek között a kifejletlen pénzügyi intézményrendszer és az erőteljes állami kötődésű banki szektor nem teljesen piacszerű működése volt az 1997-98-as pénzügyi válság egyik oka.

4 Általában 20–25%-a GDP-nek.

Bishop Zsolt: Közös cél – külön út?

csak például a nyugdíjbiztosítási pénztárak tőke- és tulajdonosi szerkezetére. Ez a fajta modell tartóssága igen kérdéses, a tőke nemzetközi áramlásának erősödésével, és a kis nyitott gazdaságok még nagyobb mérvű integrációjával a világgazdaságba, számos fenntarthatósági problémát vet fel, lásd Szlovénia példáját.

A posztoszocialista átmenet és az EU

A posztoszocialista országoknak a piacgazdaság irányába való átmenetét vizsgálva néhány közös jegyet kimutatni. Ilyenek például a csendes átmenet. Gyakorlatilag erőszak és vér nélküli átalakulás ment végbe. Kialakult a kapitalista gazdaság alapja, és a diktatórikus viszonyokból demokratikus politikai berendezkedés jött létre. Mindegyik országban újra értékelték az állam szerepét, és kisebb-nagyobb mértékben hagyták csak meg az állam gazdasági folyamatokba való beavatkozásának intézményi, törvényi kereteit. Az is egységesen elmondható, hogy a szocialista rendszer ezekben az országokban szükségszerűen omlott össze, és nem véletlen folyamatok eredménye, csak az átalakulás sebessége és folyamata hathatott meglepetésszerűen. (Csaba 2006:106) Hamar tagjai lettek meghatározó nemzetközi közösségeknek, intézményeknek (NATO, IMF, WB, OECD), majd végül Európai Unió-nak, Csaba László terminológiájával élve jogosan nevezhetjük ezeket az országokat élenjáróknak. Az alapvető, piacgazdasági intézményi átalakulások megtörténtek, az állam újraelosztó szerepének mértéke és minősége is átgondolásra került (bár itt jelentős eltérések mutatkoznak a mai napig az egyes országok között, lásd például balti államok vs. Szlovénia). Bár a piacgazdasági átmenet útja nem mindig illeszkedett a globalizáció világgazdasági folyamatába, de mindenképpen transznacionális hatásúak voltak. Csaba László igazolja azon hipotézisét is könyvében, mely

szerint a feltörekvő, posztoszocialista országok gazdasági átalakulása annál sikeresebb, minél inkább szakítani tud a hagyományosan kialakult állam-magánszektor közötti kapcsolattal. (Csaba 2006) Ehhez persze szükséges volt a már említett transznacionalizálódás is, amely által a vállalati szektorban megjelent a külföldi működő tőke. Ez nemcsak forrásbevonást, technológiai fejlődést és hatékonyság javulást eredményezett, hanem a vállalatvezetői gondolkodásmódot is befolyásolta, sőt sok helyen alapjaiban változtatta meg.

Makroszinten is elkerülhetetlennek látszott a gazdaságpolitikák újragondolása. Sokan és sok helyen kísérleteztek postkeynes-i gazdaságpolitikák folytatásával, ami átmeneti sikereket, különböző mutatószámokban javulást is eredményezett, de tartós növekedési feltételeket nem biztosított számukra. A belső kereslet élénkítésére épülő, állami megrendelések, támogatások útján erősödő fogyasztás és az erre berendezkedő vállalatok hamarosan szembe találták magukat a növekedés, és a fogyasztás lelassulásával. Mivel viszonylag magas importigényekkel bírnak ezek az országok, már ezért is elkerülhetetlen volt az árszínvonal emelkedése, amit a bérkiáramlás egy idő után nem tudott követni, azaz a belső kereslet növekedése és az erre épülő gazdaságpolitika megbukott, a költségvetési egyenleg romlásáról nem is szólna. Mivel a vizsgált országcsoport valamennyi tagja kis nyitott gazdaság, ezért húzóágazat az export lehet. Míg saját belső keresletük értelemszerűen véges, a világgazdaság felvevő piaca a potenciális kibocsátásukhoz képest gyakorlatilag végtelen. Azonban két ellentétes és talán szélsőséges példát érdemes megemlíteni, tanulságképpen. A baltiak rendkívül gyorsan nyitottak, amely a gazdaságuk versenyképességi szerkezetét ásta részben alá (Csaba 2007:759), és fizetési mérlegük sem valami kedvező. A másik oldalon Szlovénia áll, amely gyakorlatilag a nyitott gazdaságát igyekezett a lehetőségekhez mérten bezárni, például mesterségesen gátat

szabva a külföldi működő tőke beáramlásának, ezzel mind az iparszerkezet átalakulását, mind pedig az egészségesebb tulajdonviszonyok létrejöttét korlátozta.

A növekedés ütemében már jelentős eltérések mutatkoznak a vizsgált országok között. Nem lehet reálisan összehasonlítani ugyanis a balti államok magas éves növekedési ütemét például Magyarországgal ezredfordulóbeli teljesítményével, hiszen a baltiak még mindig nem érték el a rendszerváltás előtti kibocsátás szintjét, azaz a viszonyítási alapok jelentősen eltérnek. (Ez persze nem magyarázza a jelenkori magyar gazdaság teljesítmény visszaesését, és nem menti fel ennek okozóit.) Számos európai példa mutatja, hogy túlköltekező állam esetén nincs esélye a felzárkózásnak (pl. Görögország 1997-ig), a belső keresletet erőltető Franciaország az 1980-as években, és a reformokat, strukturális átalakításokat halogató politika is elvágja a növekedés lehetőségeit (Portugália esete). (Csaba 2006:40)

További hasonlóságok is figyelemre méltóak az országokban. A transzformációs válság után mindenütt dezinflációs folyamat volt megfigyelhető, kisebb-nagyobb sikerrel és átmeneti visszaesésekkel. Az azonban tényként kezelhető, és adatokkal egyértelműen alátámasztható, hogy a növekedés és az infláció között nincs átváltás, sőt csak azokban az országokban van meg a tartós növekedés alapja, ahol ártabilitás van. Másik fontos — és szintén tényekkel igazolható állítás —, hogy a rövid távú Phillips-görbe idejét múlta.⁶ És ha ez igaz a poszt-szocialista, mint növekedő országokra, akkor általában is igaz kell legyen, hiszen pont a II. világháború utáni évtizedek fejlődő európai országaiban volt általánosan elfogadott elmélet és alkalmazott politikai magyarázat, hogy vagy infláció, vagy munkanélküliség. Azonban azt is beláttuk, hogy a keynes-i gazdaságpolitika már nem lehet üdvözítő sem a fejlett, sem pedig a feltörekvő országokban, már pedig a Phillips-görbe éppen ezen a gazdaságfilozófián épült fel.

Csaba monográfiájában erre külön rámutat, hogy az infláció és a munkanélküliség között sem figyelhető meg semmiféle átváltás. Fontos kiemelni továbbá, hogy önmagában az infláció megléte is káros, hiszen újraértékeli a vagyonelemeket, átrendezi a hitelező-adós viszonyát, ami a vállalkezési hiteleknel torz forráselosztást okoz. Mindezek pedig csökkentik a kiszámíthatóságot és a stabilitást. Ennek pedig nyilvánvalóan következménye a növekedés lassulása. Igaz ez még akkor is, ha az általánosan elfogadott, pl. a Solow-modell szerinti fő növekedési tényezők a technológiai fejlődés, a képzett human erőforrás és a tőkefelhalmozás-megtakarítások. Inflációs veszély elsősorban a balti államokban van, a maginfláció növekedésére az EBRD 2007-es jelentése is felhívja a figyelmet. (Kutasi 2008:31) Tulajdonképpen csak Szlovákia büszkélkedhet csökkenő tendenciájú inflációval, a balti országokon kívül Magyarországot esetében rendkívül magas az érték, míg Lengyelországban, Csehországban és Szlovéniában nem túl magas a drágulás éves üteme, de enyhe növekedése tapasztalható.

Szintén közös jellemző a térségbeli országokra az intézményi átalakulások felemássága. Az nem vita tárgya, hogy a demokrácia alapjait és működőképességét biztosító törvények és azok végrehajtásához szükséges intézmények létrejöttek és működnek. Még azt is kijelenthetjük, hogy a piacgazdasághoz szükséges intézményrendszerek is létrejöttek és működőképesek. A probléma ott van, hogy ez utóbbiak azonban nem föltétlenül szolgálják minden esetben a tartós növekedést, az államháztartási egyensúly tartós kialakulását és a társadalmi elégedettséget. A túlköltekező kormányzatok, az átláthatatlan közkiadások rendszere, sőt annak GDP-hez viszonyított mértéke, az ellátó rendszerek felemás reformjai, a még mindig puha költségvetési korlátok, a kiterjedt és túlbujánzó közszektor, az állami fizetésből élők magas száma, az állami intézmények alacsony hatékonysága mind fékezi a gazdasági növekedést Ezek

6 Csaba László könyvében ezzel arra is rámutat, hogy a poszt-szocialista országok nem valami átmeneti, külön utas fejlődést járnak be, hanem normális kapitalista gazdaságok (lesznek). (Csaba 2006:64)

kel a gondokkal együtt kétségtelen, hogy a közel két évtizedes átalakulás páratlan a világtörténelemben. Azonban tudjuk, hogy a fent említett problémák komoly növekedési korlátok, és ezeket előbb-utóbb le kell küzdeniük az aktuális kormányoknak. Ennek természetesen politikai okai is vannak, akár jobb-, akár baloldali kormányok voltak hatalmon, egyikük sem tudott igazán hatékonyan megvalósítható és hosszú távon is üdvözítő stratégiát kidolgozni, de legfőképpen megvalósítani.

Az intézményi feltételek változása nyomán persze voltak és vannak átmeneti eredmények, amelyekkel nem csak a választók kedvében tudtak járni, hanem a makrogazdaságra is kedvező hatást gyakoroltak, azonban ez nem tekinthető általános tendenciának. A térségbeli országok közül egyedül talán Szlovénia az, ahol még kormányváltások ellenére sem történt a gazdasági irányvonalakban változás, ezeket ugyanis következetesen támogatta az ellenzék is. A többi országban azonban nemhogy ilyenfajta együttműködésről lenne szó, hanem a kormányok politikai stabilitása is gyakran kérdéses. Hallgatólagosan elfogadott lett a választási költségvetés rendszere. Ezt jellemezte Muraközy úgy, hogy a puha szocializmus helyére a puha kapitalizmus lépett, a kormányok gyakori puha költségvetési korlátjaira utalva. (Muraközy 2008:167) Gyakori a politika feszültséggel terhes kormány és ellenzék viszony, amely nem tisztán politikai, hanem alapvető gazdaságpolitikai ellentéteken, nem ritkán egyéni ambíciókon is alapul, sőt Lengyelország és Csehország esetében még nem ritkán kormányválságok is kialakulnak. Szerencsésükre, és a korábbi évek teljesítményének köszönhetően azonban ez nem okozott rövid távon visszaesést a gazdaságban. A balti országok politikai elitje továbbra is húzza magával a szovjet örökséget, amely politikai és társadalmi feszültségeket eredményez (pl. Litvániában az orosz népességnek nincs választási joga).

A költségvetési fegyelem egy-egy országon belül is időszakonként eltérő volt. Lengyelország

és Magyarország az átalakuláskor eleve hátránnyal indult az államadósság magas szintje miatt. Bár ez a korábbi gazdaságpolitika következménye, különösen Magyarországon, ahol a viszonylagos jólétet mindenáron biztosítani akarta az akkori hatalom, bár már tisztán látszott a rendszer fenntarthatatlansága. Tény, hogy a többi térségbeli poszt-socialista ország is nem kevés külső adósságot halmozott fel, de közzismerten a csehek és a szlovákok ezen megosztottak, a baltiak és a szlovének a Szovjetunióval és Jugoszláviával közösen „szerzett” adósságait pedig jórészt Moszkva és Belgrád vitte tovább. Így Magyarország és Lengyelország kivételével az 1990-es években az átalakuló országok nem szembesültek kellően a kemény költségvetési korlát kényszerével, az alacsony adósságszolgálat tágabb mozgásteret biztosított számukra. Ennek ellenére az 1990-es évek közepe, második fele táján egyik ország sem kerülhette el a költségvetési kiigazítást. Ennek okai középeurópai országokban elsősorban az ellátó rendszerek finanszírozása okozta költségvetési feszültség, míg a baltiakkal nem elhanyagolható hatása volt a 1998-as orosz pénzügyi válságnak. Litvánia, Szlovákia és Csehország kivételével nagyjából erre az időre esett az első kísérlet a nyugdíjrendszer megreformálására, a tökéletesített rendszer bevezetése.⁷ (Kutasi 2008:25) A 8-ak közül a három balti ország aztán hamar rájött arra, hogy a költségvetési pozíció stabilitása elkerülhetetlen feltétele a növekedésnek. Erre a felismerésre jutott — bár megkésve — Szlovákia is 2002 után. Mind a négy országban erősen visszavágták az állami kiadásokat, azon belül is a nagy ellátórendszerek finanszírozását.

A jóléti kiadások terén hatalmas különbségek alakultak ki a régióban. Míg a balti államok képezik az egyik végletet, ahol csupán a GDP 13%-a körüli az állam által a szociális feladatok ellátására fordított pénz, addig Szlovéniában ez hagyományosan magas maradt. Hagyományos alatt azt értjük, hogy ez a neokorporatista rendszer eredménye, és egyelőre a felek nem kíván-

7 Litvániában 2004-ben, Szlovákiában 2005-ben vezették be, míg Csehországban a mai napig nem történt ez meg.

nak ezen változtatni. A 25% feletti kiadási szint magasnak tűnik, de ha figyelembe vesszük, hogy a 90'-es években az OECD átlag 20% körül mozgott, az EU-országok esetében pedig elérte a 25%-ot, és az ezredforduló után sem figyelhetünk meg lényegi változásokat, akkor nem igazán van mennyiségi eltérés. Ezek legnagyobb hányadát, közel háromnegyedét pedig a nyugdíj és az egészségügyi kiadások teszik ki. (Szamuelly 2006:950) A Visegrádi országok a baltiak és Szlovénia között helyezkednek el, bár a GDP arányos kiadás mértéke közelebb van a szlovénhoz, mint a baltiakéhoz. Kivételt azonban Szlovákia képez, amely szintén erőteljesen visszafogta szociális kiadásait és ebben a tekintetben inkább a balti államok köré sorolható. Kérdés persze, hogy meddig bírják a szlovének és a visegrádi országok is ezt a rendszert fenntartani, ráadásul úgy, hogy Szlovéniában és Magyarországon az adóterhek is kiemelkedően magasak. A probléma azonban ennél mélyebben gyökerezik. Nem feltétlenül csak abban mérhető a gondoskodó állam vs. a polgárok öngondoskodására építő filozófia közötti különbség, hogy mennyi pénzt fordít az állam a nagy ellátó rendszerek működtetésére, hanem annak hatékonysága és minősége az igazán érdekes. Számos nyugat-európai országban is hasonlóan magas az állami jóléti kiadások összege, azonban a társadalmi elégedettség jóval nagyobb. És itt most nem a nyugdíj összegére gondolunk, hanem például az egészségügyi intézmények minőségére, az ellátás színvonalára, stb. Mind a felsőoktatás, mind az egészségügy, kis túlzással persze, még tipikus szocialista állami vállalatként működik a keleti régióban — tisztelet a kivételnek. Rendkívül puha költségvetési korlátokkal, felesleges túlköltekezéssel, egyenlőtlen és némelyek esetében irreálisan magas jövedelem-szerzési lehetőséggel. De ez nemcsak az egyes intézményekre igaz, hanem az azokat működtető állami szerveknél, minisztériumoknál is. Sőt alapvetően a rendszer fundamentumaival van a baj. Nem megoldás a szlovák és a magyar példa alapján az öngondoskodás előtérbe helyezésére például a vizitdíjak bevezetése, mert nem szolgálja a rendszer reformját. Valódi öngondos-

kodás akkor lesz, ha ezt az adórendszer, a megtakarítások lehetővé teszik (pl. a kamatadó nem igazán kedvez ennek a folyamatnak). A hosszú távú befektetésekre ösztönző biztosítási formákat (életbiztosítás, nyugdíjbiztosítás) kellene előtérbe helyezni és népszerűsíteni, de a lakosság jelenlegi megtakarítási hajlandósága és képessége ezt nem teszi lehetővé. Márpedig az európai trendek az öngondoskodás előtérbe helyezését mutatják, a már említett Anglia mellett Németország vagy Svédország példáját láthatjuk erre vonatkozólag. De ez nem feltétlenül a teljes jóléti állam feladását jelenti, több helyen is visszafordultak, még az erőteljes liberális nézeteket valló gazdaságpolitikusok is, a szociális rendszerek teljes, alapvetően a tiszta piaci viszonyokat teremtő átalakításától.

A szociális ellátórendszerek átalakítása mellett a balti országok az adórendszerüket is megreformálták. Bevezették az egykulcsos rendszert mind a jövedelem, mind pedig a profitadó esetében, csökkentették a kedvezményeket, de egyúttal szélesítették az adóalapot. Ez rendkívüli versenyelőnyt jelent a többi feltörekvő országhoz képest. Szintén megkésve, de a szlovákok is ezt az utat választották, a korrupcióellenes intézkedésekkel párhuzamosan. Mindezek eredőjeként javult az adófizetési morál, és az adókulcsok mérséklése nem vezetett az állami bevételek csökkenéséhez. Azt állapíthatjuk tehát meg, hogy a balti országok, Szlovákia és a magas újraelosztási hányaddal bíró Szlovénia is stabilizálni tudta költségvetési helyzetét, míg Csehország és Lengyelország egyensúlyteremtése csak lassabban halad, míg Magyarország esetében pedig még ez a fontolva haladás sem igazán észlelhető, és a prognózisok is enyhén szólva nevezhetőek optimistának. Az is igaz viszont, hogy a Visegrádi országok növekedése függ Németország teljesítményétől, és ez 2000 és 2003 között lassult, de a költségvetés egyensúlytalan pozíciói nem elsősorban a GDP lassuló növekedésére vezethetőek vissza. (Érdemes megjegyezni, hogy a balti országok még mindig inkább a keleti piacok, elsősorban Oroszország teljesítményétől függenek.) Lengyelországban és Csehországban is történtek

kísérletek a költségvetés stabilizálására, de ezek nem hoztak jelentős áttörést, és a gazdasági növekedésük továbbra sem gyors. Mindhárom országban növekedik az államadósság, de a GDP-hez viszonyított 60%-os szintet csak Magyarország lépi túl, a csehek 30, míg a lengyelek 50% körül állnak. A költségvetési egyenleg az országok konvergencia programja alapján 1-2 éven belül elérni a kritikus 3%-ot, de a jelentős állami kiadások csökkentését egyik ország sem kerülheti el (csakúgy, mint Szlovénia). De míg legalább a csehekénél és a lengyeleknél sikerült a bevételi-kiadási ollót szűkebbre zárnunk, Magyarországon ezt sem sikerült elérni. (Kutasi 2008:37) Jellemzően ebben a három országban a legmagasabb a diszkrécionális eszközök száma, a kihívásokra, változásokra a kormányok gyakran ebben látják a megoldást, ami természetesen kiszámíthatatlanságot, hitelvesztést, és ebből következően instabilitást és tovább lassuló növekedést okoz.

A másik fontos szempont a pénz- és tőkepiac kialakulása. Azt kijelenthetjük, hogy az alapvető pénzügyi intézményrendszerek kialakultak, a kereskedelmi bankok a CEB-államokban többségében magántulajdonban vannak, jelentős részben egyúttal külföldi tulajdonban is. A hitelezési rendszer nagyjából megfelelően működik, de a tőkepiac nem tölti be forrásallokáló szerepét, az értéktőzsdék működése szűk körű és nem kellően hatékony.

Megfontolandó és talán eddig kevesek által érzékelt problémát vet fel Csaba László könyvében. (Csaba 2006) Van-e jövője az EU ágazati integrációjára építő, központosított modelljének? Ez a feltörekvő országok szemszögéből még inkább izgalmas kérdés. Az világos, hogy az EU-csatlakozás előkészületei során, majd a tagság után is számos jogharmonizációt kellett elvégezni és a gazdaságpolitikát, az egyes szakmai részterületeket, ágazati működési kereteket a Brüsszel által előírt módon kellett és kell végrehajtani. Azonban az EU egyre heterogénabb lett, a 2007-ben csatlakozott Romániával és Bulgáriával pedig még inkább csökkenhet az egységes játéktér merev fenntartására irányuló kísérlet hatékonysága. Csak a példa kedvéért:

nem lehetséges, és jelentős versenyhátrányt, feszültséget okoz a magyar és a francia mezőgazdasági szektor finanszírozási és szabályozási feltételrendszerének homogenizálása. De ezentúl is számos esetben kell az egyes tagországoknak olyan egyedi, sajátos problémákkal megküzdeniük, amelyeket nem lehet csak és kizárólag központi direktívákkal megoldani. Az irányelvek meghatározása helyes és szükséges is, de valószínűleg a szabályozás merevségén lazítani kellene. Még az újonnan csatlakozók intézményrendszere sem kiforrott (lásd a korábban hivatkozott ellátórendszerek reformszükségességét), és a tanulási folyamat lassú, részben a belső ellenállásból, részben pedig a hozott örökségből adódóan (pl. bennfentes uralmak). Akkor viszont mire jó és miért szükséges mégis az EU-tagság, és miért kell minél hamarabb az újonnan csatlakozóknak is az euró bevezetnie? Hiszen ha Anglia, Svédország vagy Dánia az euró-övezeten kívül is elismerésre méltó teljesítményt nyújtanak, akkor a feltörekvő országok példaként tekinthetnek ezekre az országokra és nem erőltetik a megszorításokkal együtt járó euró bevezetést. Csaba az alábbiak szerint összegzi a tagsággal járó előnyöket és veszélyeket, illetve érvel az euró mihamarabbi bevezetése mellett (Csaba 2006:259-268):

- A kis nyitott országok valutája sokkal sérülékenyebb, jobban ki van téve a nemzetközi méretű pénzügyi válságoknak, de már kisebb pénzügyi bizonytalanságokra is érzékenyen reagál az árfolyamuk. Ez természetesen instabilitással, kiszámíthatatlansággal és a külkereskedelem tervezhetőségének kockázatával jár.
- A balti országok kivételével, elsősorban Lengyelország, Magyarország és Szlovénia konjunktúra ciklusa együtt mozog az unióéval, ami további szoros gazdasági és pénzügyi integrációt kell magával hozzon. (A baltiák növekedéséről korábban már ejtettünk néhány szót, hogy a transzformációs visszaesés nagy volt, ezért van még mindig dinamikus növekedés.)
- Sokan érvelnek a növekedési áldozat ve-

széle mellett. Ez igazán csak zárt gazdaságokban jelent valós kockázatot, hiszen az exportorientált fejlődés ebben az esetben csökkenti a növekedési áldozat mértékét. Ráadásul a belső fogyasztásra épülő gazdaságpolitika az import meg-növekedésén keresztül rontja a fizetési mérleg egyenlegét.

- A csatlakozáshoz szükséges államháztartási reform, a költségvetési egyenleg javítása, valamint az államadósság csökkentése lefojtja a beruházásokat, vélik sokan. Azonban nincs olyan gazdasági törvényszerűség, hogy ezeket kizárólag közpénzből kell megvalósítani; megfelelő adórendszerrel, finanszírozási, hitelezési konstrukciókkal a magánszektor sokszor hatékonyabb fejlesztéseket tud végrehajtani, még a tradicionálisan a közjavak közé sorolt jóságok előállításánál is.
- A növekedés szükségszerű inflációs nyomásának kritikáját korábban már tárgyaltuk, itt ismét csak megjegyezzük, hogy nincs átváltás a kettő között, és az euró bevezetése esetén az árszint stabilizálódásának is nagyobb esélye van.
- A kis nyitott gazdaságok önálló árfolyampolitikája — a tapasztalatok szerint is — nem kellően hatékony és nagyobb biztonságot jelent az egységes monetáris politika is.
- Ellenérvként hangoztatják többen, hogy szükséges a költségvetési autonómia, a konvergencia kritériumok betartása lassítja a növekedést és kevésbé látványos eredményeket hoz. De csak rövid távon. Erre voltak példák a jelenlegi euró-övezet-beli országokban is, azonban a nominális konvergencia teremtheti meg az alapot a reál konvergencia megvalósulására. De pozitív példaként említhetjük a régióból a balti államokat, Szlovéniát, vagy újabban Szlovákiát is, ugyanis ezek az országok a konvergencia kritériumok betartása mellett sem veszítettek növekedési ütemükből. Azért azt is hozzá kell tenni, hogy önmagában a monetáris uniós tagság nem

biztosítéka a növekedésnek, erre mutat rá Portugália példája.

Szólnunk kell még röviden arról is, hogy az euró bevezetése és a konvergencia kritériumok teljesítése nem csak belépőjegy, hanem szinte örökös tagságot is jelent. Hiába a Stabilitási és Növekedési Paktum aláírása, a német, francia, de különösképpen az olasz példa arra világít rá, hogy odabent szinte már minden megengedhető (deficit, államadósság). Bár figyelmeztetések már voltak Brüsszel részéről, de valódi büntetések még nem. Talán ezért óvatosak az újabb tagok felvételével, Litvánia mindössze négy tized százalékponttal maradt el a kívánt inflációs szinttől, és nem kapta meg a tagságot, sőt úgy tűnik, arra a következő években sem számíthat. Nem akar a monetáris unió abba a csapdába beleszaladni, hogy olasz esetek tömkelegével kelljen foglalkozni, és gyakorlatilag a mozgástere korlátozott. Ezért várhatóan a monetáris unió bővítése még sok évig várat magára — sajnos.

Kornai minden transzformációs válság, és az azokat már túlhaladó elégtelenségekkel együtt a világtörténelemben egyedülálló sikerként aposztrofálja a volt szocialista országok átalakulását. Elsősorban azzal indokolja ezt az állítást — nem elfelejtkezve a fentebb már vázolt egyensúlytalansági, szerkezetbeli, intézményi elégtelenségi és növekedésbeli gondokról —, hogy a demokrácia, a piaci verseny, a szabadságjogok és az államok politikai stabilitása, a visszafordíthatatlanság olyan erők, amelyek a mérleg nyelvét a siker irányába billentik. (Kornai 2007:922)

Sokszínű átalakulás

Hiba lenne a fentiekből azt a következtetést levonni, hogy a kelet-közép-európai országok, bár útfüggőek voltak, és mind a szovjet modell örökösei (ez alól részben Szlovénia kivétel), hasonló mennyiségi és minőségi átalakuláson mentek keresztül az elmúlt két évtizedben. A CEB-államok vonatkozásában Csaba az alábbi két csoportot hozza létre (Csaba 2007):

Közép-Európa, benne a visegrádiak, kivéve Szlovákiát, de beleértve Szlovéniát, valamint a balti országok és Szlovákia. Érdekes megnézni, hogy a kelet-közép-európai államokban hogyan alakult a közkiadások mértéke és minősége. A csoportosítás egyik alapja is az, hogy ez utóbbi országcsoportban az állami újraelosztási arány 33–37% között mozog, szemben a visegrádiak plusz Szlovénia esetével, ahol ez 45–50% között van. De nem szabad elfelejtenünk arról sem, hogy a fejlett országokban, egy IMF felmérés szerint a közkiadások 45% körüliek. (Szamuely 2004:950)

Más volt az alkalmazott gazdaságfilozófia is. A visegrádi országokban úgynevezett beágyazott neoliberális gazdaságpolitika alakult ki, Szlovéniában egy neokorporatista rendszer, míg a baltiák tiszta neoliberális gazdaságot építettek ki. (Greskovits-Bohle 2007:7) A közép-európai országok lassabb haladást mutattak, bár Csehország és Magyarország az 1990-es években kiemelkedett közülük, főleg az intézményi átalakulás és a növekedés mutatóiban. Lengyelország még mindig a magas munkanélküliségi rátával küzd, bár a néhány évvel ezelőtti 20%-ot sikerült megfelelnie. Szlovénia csendben, de biztosan, látványos kilengések nélkül teljesítette az eurós tagság feltételeit, és a leglassabb átmenet valósították meg, nem is sikertelenül. Szlovákia mára utolérte magát, és nem kis részben a külföldi működő tőke beáramlásnak, az erőteljes világgazdasági integrációnak és nem utolsósorban az állam szerepvállalásának és kiadásainak jelentős csökkentése révén stabilizálta gazdaságát, és a térség első számú esélyese az euró bevezetésére. Sokat mondó adat, hogy a Visegrádi országok komplex iparágaiba közel tízszer annyi működő tőke érkezett, mint a balti államokba. (Ez még akkor is nagy különbség, ha figyelembe vesszük az országok méretét és lélekszámát.) Ennek oka az iparszerkezet átalakításának elmaradása a Baltikumban, a hagyományosan sok élők munkát és kevesebb hozzáadott értéket termelő ágazatok, vállalatok do-

minánsak maradtak a balti országokban, ezzel szemben a visegrádiak és részben Szlovénia esetében megtörtént egy olyan ipari szerkezetváltás, amely kedvezett a külföldi befektetéseknek is és javította az országok kiviteli lehetőségeit. (Greskovits-Bohle 2007:10)

A baltiák a liberális felfogásuknak megfelelően erőteljesen leépítették a szociális közkiadásokat, és a legradikálisabb reformokat ők hajtották végre. Azonban a fizetési mérleg kritikus szintje, az elmaradt szerkezetátalakítás, a gazdaság túlfűtöttsége előre nem látható időzítéssel, de várhatóan hanyatlást fog okozni. (Csak emlékeztetőül: nem véletlenül nem kapta meg Litvánia az euró-övezeti tagságot.) Bár az is igaz, hogy Litvánia helyzete jobb, mind Észtországé vagy Lettországé, mert valamivel lassabb a növekedési ütemük és ez javíthatja az egyensúlytalansági mutatókat. (Csaba 2007:766) Nem tudják az exportjukat felfuttatni, és ez hosszabb távon komoly versenyhátrányt jelent még a feltörekvő országok között is. Úgy tűnik, hogy a baltiák szerkezeti és intézményi átalakításuk elmaradásának még sokáig fogják a terheit viselni, és ezen egy esetleges euróövezeti tagság sem segíthet.

Figyelemre méltó megállapítást tesz Mura-közy egyik tanulmányában, miszerint egy Olsonra hivatkozott vizsgálatra utalva arra hívja fel a figyelmet, hogy egy régi rendszerből az újba való akár gazdasági, akár politikai sikeres átmenet egyik titka lehet, ha a meglévő érdekviszonyok felbomlanak, és nem állhatnak újra össze. Példaként a II. világháború utáni japán és német fejlődést említi, ellenpéldaként pedig Angliát, és a rendszerváltás utáni Magyarországot. (Mura-közy 2008:165) Habár a tanulmánya elsősorban Magyarországgal foglalkozik, ezért nem tér ki a többi posztoszocialista országra, de ezeknél is megfigyelhető ez a fajta bennfentes uralom megmaradása, a régi, pártállami időkből származó politikai és gazdasági összefonódás. Erre többek között a szlovén korporatista rendszer is jó példa.

8 Az átalakuló országokra Csaba László négy csoportot képzett, a most tárgyalaton kívül Dél-Kelet-Európa posztoszocialista országai, valamint a Független Államok közössége, de ezek nem tárgyai a jelen tanulmánynak.

Záró gondolatok

A leírtak alapján arra az általánosítható következtetésekre jutunk, hogy valamennyi ország végérvényesen a kapitalista gazdaság, vagy másképp nevezve a vegyes piacgazdaság útjára lépett. Ehhez a legfontosabb szerkezeti, intézményi és politikai változások megtörténtek, de még nem zárultak le. Viszont a kelet-közép-európai országok most már saját fejlődési útjukat járják. A csoportképzéseknek, ahogy Csaba munkájában rámutat, egyre kisebb jelentőségük és értelmük lesz, s ugyanígy veszít hatásából és a jövő befolyásolásából a múltbéli, szovjet örökség is. (Csaba 22007:760) Feltehetjük a kérdést, miszerint jó úton haladnak-e ezek az országok? Nyilván történelmi távlatból nem lesz jelentősége, hogy az egyes országok melyik évben csatlakoznak az egységes valutaövezethez, ez a csatlakozási hullám várhatóan 5-8 év alatt lezajlik. Azonban a jelenben ennek nem csak a saját jólétükre, hanem a következő nemzedékre is hatása van, amelynek ez lesz a ma öröksége.

Mi kell tehát ahhoz, hogy mihamarabb az euró-övezet tagállamai legyenek az új, feltörekvő EU-tagállamok? Mert az nem lehet vitás, hogy a monetáris unió megkívánta és okozta nominális konvergencia reálkonvergenciává alakul, és elősegítheti, megfelelő gazdaságpolitika mellett, a stabilitást és növekedést. Az elsőlépcsős reformokon (kereskedelmi liberalizáció, árfolyam kiigazítás, stb.) már túljutottak ezek az országok, de most következik a második lépcső, amelyben a társadalmi, gazdasági ösztönzők kerülnek előtérbe. (Riczy 2005:120) Ehhez létre kell hozni a megfelelő szabályozóeszközöket, amihez türelem, politikai egyetértés, és összefogás kell. Ezek társadalmi elfogadtatása nehezebb lesz, éppen ezért nem lehet kapkodni, és fejtellenül előállni reformötletekkel. De ez nem azt jelenti, hogy lassítani kell az ütemet, de körültekintően kell haladni. Amelyik ország megtalálja ehhez a megfelelő stratégiát, kiépíti az ehhez szükséges intézményrendszert, és konszenzusos alapon tudja megvalósítani, az tartósabb és a jelenleginél mindenképpen fenntarthatóbb növekedést érhet el.

Irodalom

- Csaba László (2006): *A fölemelkedő Európa*, Akadémiai kiadó, Budapest
- Csaba László (2007): *Átmenet vagy spontán rend(ellen)ség?*, Közgazdasági Szemle, LIV. évfolyam, szeptemberi szám 757-773 old.
- Greskovits Béla — Dorothe Bohle (2007): *A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában*, Politikatudományi Szemle, XVI./2 szám, 7-32. old.
- Kornai János (2005): *Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása — siker és csalódás*, Közgazdasági Szemle, LII. évfolyam, decemberi szám 907-936. old.
- Kutasi Gábor (2008): *Az EU8+2-országok költségvetési teljesítménye az integrációs folyamat során*, Pénzügyi Szemle, LIII. évfolyam, 1. szám 23-410. old.
- Muraközy László (2008): *Magyarország felemelkedése és hanyatlása*, Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam, februári szám 149-168. old.
- Riczy Judit (2005): *Paradigmaváltás a fejlődés-gazdaságban*, Competitio, IV. évfolyam 2. szám
- Szabó Katalin (szerk.) (2007): *Összehasonlító gazdaságtan*, AULA Kiadó, Budapest
- Szamuely László (2004): *A haldokló jóléti állam az 1990-es években*, Közgazdasági Szemle, LI. évfolyam, októberi szám 948-969. old.
- Tardos Károly (2007): *„Szlovénia vagy Szlovákia nyomában?”*, beszélgetés Csaba Lászlóval, Beszélő, XII. évfolyam, 12. szám